

Feministinė fenomenologija Birutės Ciplijauskaitės kritikoje

Anotacija: Straipsnyje eskiziškai pristatomos feministinės fenomenologijos bendrosios gairės ir aptariamas praktinis jos pritaikomumas. Pirmoje straipsnio dalyje apžvelgiamos besiformuojančios šiuolaikinės sinkretinės kritinio mąstymo paradigmos – feministinės fenomenologijos – bendrosios tendencijos, istoriniai faktoriai, lėmę jos atsiradimą, esamų tyrimų pritaikomumas ir neišnaudotas potencialas. Aptariamos feministinės fenomenologijos tyrimų strategijos, idėjinės klasikinės fenomenologijos ir feminizmo bendrybės, dviejų mąstymo tradicijų integracija bei iš jos kylantis tarpdiscipliniškumas ir jo teikiamos galimybės. Antroje straipsnio dalyje žvalgoma, kaip feministinės fenomenologijos nuostatos išbandomos literatūros kritikoje, konkrečiai lietuvių išeivės Birutės Ciplijauskaitės studijose. XX a. 8–10 dešimtmečiais Ciplijauskaitės monografijos ir straipsniai atskleidžia hibridinių, inovatyvių literatūrologinių darinių egzistavimą ir praktinį feministinės fenomenologijos pritaikomumą, paradoksaliai chronologiškai aplenkusį institucinio teoretizavimo atvejus.

Raktažodžiai: feministinė fenomenologija, moters patirtys, lytis, tapatybė, pasakojimai pirmuoju asmeniu, literatūros kritika.

Feministinė fenomenologija yra nauja teorinė tyrimų kryptis, išpopuliarėjusi germaniškoje ir JAV akademinėse terpėse XX a. 9–10 dešimtmečių sandūroje literatūrologijoje, psichologijoje, psichiatrijoje, sociologijoje, medicinoje ir kitose disciplinose, viena iš aktyviausiai tarpdisciplininiuose tyrimuose taikomų fenomenologijos posričių pastaraisiais dviem dešimtmečiais¹. Šiandien vis dar aktyviai besiformuojanti, tačiau esminį konceptualųjį pagrindą jau turinti kritinių nuostatų visuma išsiskiria tarpdiscipliniškumo, fenomenologijos ir feminizmo jungimo siekiais. Anot Maríós Carmen López Sáenz, pagrindinis feministinės fenomenologijos bruožas yra ne siekti pritaikyti fenomenologijos nuostatas ly-

1 Eva-Maria Simms, Beata Stawarska, „Introduction: Concepts and Methods in Interdisciplinary Feminist Phenomenology“, in: *Janus Head*, t. 13, leid. 1, Pittsburg: Trivium Publications, 2013, p. 6.

ties studijoms, o jungti dvi mąstymo tradicijas². Fenomenologija yra feministinė tiek, kiek ji į savo tyrimus įtraukia su lyties patirtimi bei seksualiniu skirtingumu susijusius klausimus³.

Fenomenologiją ir feminizmą sieja vienas labai svarbus aspektas: fenomenologija domisi ne vien tuo, jog koks nors reiškinys pasirodo, bet ir skirtingais būdais, kaip tai įvyksta, bei jausmais, kuriuos sukelia koks nors pasirodymas⁴. Tai ne tik atsivėrimas patirčiai suspendavus išankstines nuostatas apie kokį nors reiškinį (pvz., tekstą), bet ir to patyrimo keliamas jausmas, potyris, esmingai kalbantis apie reiškinio esmę. Bendrąja prasme ši dėja panaši į feminizmo nuostatas: stebėti, aktualizuoti, kaip reiškiniai atsiveria moterims, atsiskleidžia per moteriškas patirtis, ir gilintis į jų išgyvenamų jausmų specifiškumą kaip reiškinų esmę. Moterų išgyvenamų patirčių ir jų reprezentacijų tekstuose tyrimas pačia bendriausia prasme gali būti laikomas feministiniu ir fenomenologiniu. Feminizmas domisi specifinėmis moters patirtimis bei jų įtaka tekstams: brendimo laikotarpiu, nėštumo, gimdymo patirtimis, etc. Anot López Sáenz, feminizmas gali pasinaudoti fenomenologine subjektyvumo reabilitacija, suvokiama dialektiškai kaip socialinė, individualioji ir kūniškoji patirtis⁵.

Feministinės fenomenologijos ištakos ir šiuolaikinės tendencijos

Istorinės feministinės fenomenologijos ištakos, kurios iš šiandieninės perspektyvos atrodo itin inovatyvios, randamos XX a. moterų filosofijų tekstuose: 1949 m. publikuotame Simone'os de Beauvoir klasikiniame, padėjusiame antrosios feminizmo bangos pagrindus, tačiau tik neseniai fenomenologiniu pavadintame veikalė *Antroji lytis*⁶, Edithos Stein darbuose apie žmonių tipus ir su lytimi

2 María Carmen López Sáenz, „Fenomenología y feminismo“, in: *Daimon. Revista Internacional de Filosofía*, Nr. 63, Madrid: UNED, 2014, p. 46. Iš feministinės fenomenologijos autorių filosofijų, anot López Sáenz, minėtinos Edith Stein, Hannah Arendt, Simone Weil, María Zambrano, Simone de Beauvoir.

3 Eva-Maria Simms, Beata Stawarska, *op. cit.*, p. 6.

4 María Carmen López Sáenz, *op. cit.*, p. 51.

5 *Ibid.*, p. 51.

6 Įdomu būtų lyginti šio teksto vertimus į lietuvių kalbą: kiek ir kokiais aspektais jie sėkmingi, kaip atskleidžia originalo esmę. Anglakalbėje kultūroje funkcionavęs H. M. Parshley vertimas (1953) tik po keturių dešimtmečių paaiškėjo esąs visiškai netikslus ir neatitinkantis

paveldėtas tapatybes, Hannah'os Arendt traktate *Žmogaus būklė*, kuriame ke- liami žmogaus gimities klausimai, Luce Irigaray studijoje apie ikidiskursyvinę patirtį, ypač *Éthique de la différence sexuelle* (Seksualinio skirtumo etika⁷). Para- doksalu, kad tekstų atsiradimo laiku ir vėlesniais XX a. dešimtmečiais nei pačios autorės, nei jų filosofinius veikalus reflektuojantis kritinis diskursas nesiejo jų nei su feministine, nei su fenomenologine tradicijomis.

Stein pateikti vyriškos ir moteriškos sąmonės tipai su skirtingomis vertikalio- mis struktūromis iškelia daug klausimų apie žmogaus intersubjektyvaus gyvenimo homogeniškumą. Jos asmenybės teorija ir filosofinė antropologija sėkmingai pasi- tarnauja šiuolaikinei seksualinius ryšius tiriančiai fenomenologijai. De Beauvoir su- kurtos įkūnytos sąmonės sąvokos leido atskleisti struktūrinius vyrų ir moterų laiko ir daiktų suvokimo skirtumus⁸. Šių filosofijų suformuotos įžvalgos buvo naujas atspir- ties taškas feministinės fenomenologijos stiprėjimo tendencijoms XX a. pabaigoje.

Feministinė fenomenologija ypač akcentuoja balso ir kūno sąvokų tyrimą. Tampere universiteto profesorius Mikko Keskinen, akcentuojantis akustinį po- sūkį literatūros ir kultūros studijose, teigia, kad balsas sietinas su subjekto balso, kaip reprezentuojančio dabartį, saviraišką ir intencionalumą, svarbos didėjimu tiek moksliniame, tiek meniniame diskurse XX a. antroje pusėje⁹. Balsas, api- brėžiantis savitumą, reprezentuojantis dabartį, skatina ir intensyvesnį tapatybės formavimosi procesą, kuris ypač suaktualėjo XX a. pabaigoje. Feministinė feno- menologija stengiasi naujai pažvelgti į feminizmo išskirtinai akcentuotą ir kliše virtusį moters balso išikūnijimo bei reprezentacijų klausimą: kritikuoja įkūnyto moters balso *vs* vyriško racionalaus proto stereotipus ir tradicines, neva feminis- tines jų versijas. Anot politinės ir feministinės minties sąsajas tyrinėjančios gar- sios italų filosofės Adrianos Cavarero, nuo pat Europos kultūrinių ištakų balsas suvokiamas kaip moteriškas; vokaliniai kalbos ar dainos aspektai suvokiami kaip

---

S. de Beauvoir minties, o ypač filosofinio žodyno bei raiškos. Tik 2009 m. pasirodė tikslesnis Constance'os Borde ir Sheila'os Malovany-Chevallier vertimas. (Plačiau skaityti Toril Moi naujojo vertimo recenzijoje, prieiga internetu <https://www.lrb.co.uk/v32/n03/toril-moi/the-adulteress-wife>, [žiūrėta 2017 03 02].)

7 Luce Irigaray, *Éthique de la différence sexuelle*, Paris: Les Edition de Minuit, 1984.

8 Sara Heinämaa, Lanei Rodemeyer, „Introduction“, *Contemporary Philosophy Review*, Nr. 43, 2010, p. 2.

9 Mikko Keskinen, „Her mistress's voice: Gynophonocentrism in feminist discourses“, *Journal of International Women's Studies* 2:1, 2000. Prieiga internetu: http://www.bridgew.edu/SoAS/jiws/nov00/a_gynoft.htm [žiūrėta 2017 01 20].

antagonistiniai elementai racionaliai, vyriškai sferai, susitelkusiai į semantiką¹⁰. Feministinė fenomenologija atkreipė dėmesį į užslopintą, neturintį saviraiškos laisvės, daugiasubjektį, pertrauktą, trauminį balsą, tapatybę kuriantį ir naikinantį balsą, belytį, virtualų balsą, siekiant jį atriboti vien tik nuo lyties apibrėžties, o tai labai aktualu Birutės Ciplijauskaitės tyrimams.

XX a. antroje pusėje akademinę terpę paveikė su feministine mąstysena glaudžiai siejamos transformacijos, ėmė nykti disciplinų hermetiškumas. Atsirado visiškai naujos mokslinių tyrinėjimų perspektyvos: feministinė etika, literatūros kritika, mokslo filosofija, feministinė muzikologija ir teologija, feministinė fenomenologija bei daugelis kitų¹¹. Linda Fisher nurodo dvi priežastis, kodėl feminizmo ir fenomenologijos jungtiniai tyrimai gana vėlai pateko į mokslo areną: pirmiausia, nedaug moterų dirba fenomenologijos srityje; antra, ilgai manyta, kad fenomenologija ir feminizmas yra konceptualiai nesuderinami¹².

Klasikiniame, istoriškai vyrų europiečių baltaodžių suformuotame moksle vyravo itin griežta disciplinų dichotomija, konkretumo ir abstraktumo, teorijos ir praktikos, aprašymo ir analizės skirtis. Feministinė fenomenologija tarsi bando peržengti šias skirtis akcentuodama prasmų, metodų, įrankių, požiūrių bendrumą. Fenomenologinio mąstymo universalumas įgalino prisitraukti skirtingų sričių mąstymo paradigmas ir atverti naujus tarpdisciplininius, intermedialius mąstymo kelius, tokius kaip žmogaus patirties ir jos reikšmės metodiniai tyrimo žingsniai, aprašyti Edmundo Huserlio.

Dvi disciplinos pasirodė ne tik suderinamos, bet ir vaisingai praturtino viena kitą: feministinė fenomenologija suteikė šviežumo senstelėjusioms feministinėms klišėms ir pritraukė fenomenologijai naujus tyrimo horizontus. Fenomenologija pakeitė feminizmo analizės stilių, kuris per redukciją suteikia naujų duomenų, perspektyvų ir gebėjimo atsiriboti nuo ankstesnėse feminizmo bangose pasireiškusių, šiandien jau stereotipais tapusių diskurso analizės įrankių. Feministinė mintis pagilino fenomenologinę analizę atsigręždama į išgyventą kontekstą, autentiškas, nesunorminamas individo patirtis, socialinio, kultūrinio, politinio gyvenimo poveikį¹³.

10 Adriana Cavarero, *For more than one voice: Toward a philosophy of vocal expression*, trans. Paul A. Kottman, Stanford: Stanford University Press, 2005.

11 Linda Fisher, „Feminist Phenomenological Voices“, *Continental Philosophy Review*, Springer Netherlands, Nr. 43, 2010, p. 84.

12 *Ibid.*, p. 85.

13 *Ibid.*, p. 94.

Vienu pritaikomiausių feministinės fenomenologijos pasiekimų laikytini analizės žingsniai, suformuluoti tarpdisciplininius tyrimus plėtojančios literatūros kritikės Dianne'os Chisholm. Fenomenologiją, feminizmą, istoriją ir aplinkosaugą derinančios mokslininkės tyrime šie žingsniai pritaikyti moterų kopimo patirtims apibendrinti, tačiau teigiama, kad jie veikia daugelyje kitų tyrimo sričių¹⁴. Remdamasi Chisholm parodysiu, kaip Ciplijauskaitės kritiniai pasirinkimai, kritinių sprendimų priėmimo taktika, nors ne visada nuosekliai, remiasi feministinės fenomenologijos tyrimų strategija¹⁵:

1. Siekimas (suvokti, perprasti daiktus ir reiškinius tiek, kiek jie tą akimirką atsiveria stebinčiam) – plg. Ciplijauskaitės „atsiribojimą“ nuo ankstesnės literatūros kritikos vertinimų ar bandymą „pažvelgti naujai“:

2. Kritinis taškas (nesėkmė, neigiamas vertinimas, atstūmimas, iššūkis, skatinantis siekti žmogiškųjų ribų, paskata veikti toliau arba sustojimas, perėjimas į „laisvą egzistencinį judėjimą“, anot de Beauvoir) Ciplijauskaitės kritikoje virsta tiriamosios imties didinimu (pvz., daryti išvadas iš 600 romanų, o ne keletu) arba atsigręžimu į kritinėse situacijose (pvz., ispanų poetai išėivijoje) esančius kūrėjus.

3. Sklandus judėjimas, tekėjimas (kūno ir proto sinchronija, mėgavimasis buvimu, sambūvis su aplinka, kūno sintezė su pasauliu, tėkmės situacija yra socialinė sistema be nuokrypio, kai nėra etalono, kuriuo reiktų remtis, pvz., vyriško suvokimo atitiktens) literatūros kritikoje reiškiasi standartinės raiškos atsisakymu, kritinės kalbos poetika, nebijojimu būti eklektiškam ar tirti radikaliai skirtingus tekstus, epochas, autorius.

4. Laisvė (kaip apibrėžė Maurice'as Merleau-Ponty, įkūnyta patirtinė laisvė, egzistenciškai laisvos raiškos formos, neveikiamos ir nenulemiamos patriarchalinio modelio) Ciplijauskaitės tekstuose pasireiškia išgyvenama dvasine, kūrybine ir intelektualine laisve egzilyje, koncentravimusi į vertimus (lietuvių literatūros į ispanų, italų, prancūzų kalbas) kaip į išlaisvinančią nuo kritinių sprendimų veiklą.

5. Sinestezinė būseną (daiktų formų ir pojūčių patyrimas, susiliejimas su gamta, simbiozė tarp kūno ir išorinio pasaulio) Ciplijauskaitės kritikoje atsiveria

14 Dianne Chisholm, „Climbing like a Girl: An Exemplary Adventure in Feminist Phenomenology“, *Hypatia*, t. 23, Nr. 1 (January–March, 2008), Indiana University Press, p. 20, 23, 25, 27, 30.

15 Pagrįstai būtų galima svarstyti, kiek ir kuriame Ciplijauskaitės kritikos etape šie žingsniai daugiau ar mažiau išpildomi. Nuosekliausiai jais remiamasi literatūros kritikoje, rašytoje po 1980 m.

kritinės ir poetinės kalbos, terminijos suartėjimu, įsiliejimu į ispanų išėivių kultūrinį, intelektualinį gyvenimą, dialogais su literatūros kūrėjais¹⁶.

Feminizmo ir fenomenologijos įtampos

Svarstant feminizmo ir fenomenologijos sąlyčio taškus pagrindinė metodologinė įtampa kyla dėl lyties nulemtų skirtumų. Seksualiniai skirtumai apibrėžia žmones kaip pasaulietinius subjektus, užimančius praktines ir teorines pozicijas, o tai yra visiškai svetima transcendentiniam „aš“ bei *Dasein* suvokimui fenomenologijoje. Grynasis *ego*, kaip teigia Sara Heinämaa ir Lanei Rodemeyer, negali nei mirti, nei gimti ir juo labiau turėti lyties. Šiuolaikiniai fenomenologijos tyrimai atskleidė, kad skirtumai tarp transcendentinio ir empirinio *ego* yra metodologiniai, o transcendentinis *ego* nėra atskiras tvarinys, bet refleksyvi modifikacija arba pasaulietinio „aš“ galimybė¹⁷.

Daugelis feministinės fenomenologijos tyrimų telkiasi į lyties tapatumo primetimo apraiškas, pasekmes ir jų analizę fenomenologiniais metodais: moters senėjimo ir jo suvokimo, tapatybės institucionalizavimo, rytinių pykinimų, gimdymų, abortų patirčių, moters meilės patirčių ir jų ypatybių, priklausomybės ir vadavimosi iš jų, vaikų ir motinų tarpusavio santykių, moters balso, kūno, ryšio su kitu raiškos – apibendrinant – moteriškosios tapatybės sąlygotų virsmų, traumų ir patirčių analizę.

Vienas pagrindinių feministinės fenomenologijos siekinių yra aiškiai susieti fenomenologiją su lyties studijomis, lytiškumu ir tuo, ką sukūrė trečioji feminizmo banga¹⁸. Feministiniuose judėjimuose svarstyti erdvės, kūno,

16 Dialogai su Jorge Guillénu, Pedro Salinas šeima, Rosa, etc.

17 Sara Heinämaa, Lanei Rodemeyer, *op. cit.*, p. 5. Monografinė studija, kur svarstomi transcendentinio ir empirinio „aš“ skirtumai: Sonja Rinofner-Kreidel, *Mediane Phänomenologie: Studien zur Idee der Subjektivität zwischen Naturalität und Kulturalität*, Würzburg: Köningshausen & Neumann, 2003.

18 Feministiniam judėjimui būdingi mažiausiai trys skirtingi vystymosi etapai, kurių įvairovę lėmė skirtingos kultūrinės, ideologinės, politinės aplinkos, identitetai. Kaip teigia Astrid Henry, pastaraisiais metais tapo madinga kalbėti apie feminizmo kartas, vadinamas „feminizmo bangas“. JAV kontekste skiriama 1970 m. antroji feminizmo banga, o 1990 m. judėjimas vadinamas trečiąja feminizmo banga. Anot Henry, feministinio judėjimo bangos samprata susiformuoja pagal santykį su prieš tai buvusiomis feministinėmis nuostatomis: identifikaciją

seksualumo, tarpusavio santykių, buvimo kitokiu klausimai, tačiau iki šiol mažai dėmesio teko laiko, laikiškumo, lateralinės (ribinės) tapatybės klausimams. Tai dar viena labai svarbi siektina fenomenologijos ir feminizmo bendrybė: pripažinti tyrėjo ribotumą, suvokti, kad visada platesni kontekstai leis į reiškinį pažvelgti kitaip, papildys naujomis įžvalgomis, kad detalus aprašymas yra itin vertingas metodologinis žingsnis. Tai, ką teigė pirmos ir antros bangos feminizmas, iš esmės buvo kito žiūrėjimo rakurso įsteigimas, pranešimas pasauliui, kad ne tik vyriškas žvilgsnis yra galimas ir vertingas. Tuo tarpu trečiosios bangos feminizmas ėmė kvestionuoti ir pirmosios bei antrosios bangos reprezentantų nueitus kelius, reflektuoti metodologinius žingsnius ir įtariai peržvelgti tai, kas, atrodytų, jau žinoma iš seniau, bei sudvejoti paties mąstymo, sąvokų ir kalbos, daugelį metų reguliuotų vyrų, gebėjimu perteikti moters patirtis. Feministinė fenomenologija ne tik telkiasi į idėjų istorijos koncepcijas, bet ir į produktyvią, naują klasikinių tekstų ir teorijų, temų reviziją¹⁹. Anot fenomenologinės psichologijos specialistės Simms ir Stawarskos, tyrinėjančios kalbos, kūniškumo, lytiškumo sąsajas, ji balansuoja tarp hermeneutinio įtarumo (dėl egzistuojančių diskurso struktūrų) ir hermeneutinio įtvirtinimo bei galios suteikimo mechanizmo (individualios, vietos ir lyties nulemtos gyvenimo patirčių) tam, kad atrastų etinį, nepatriarchalinį, politinį veikimo lauką²⁰. Feministinio fenomenologinio tyrinėjimo metodai negali būti įrėminti vienos disciplinos dėl plataus tarpdiscipliniškumo, atveriančio naujus aspektus.

Kaip pabrėžia Chisholm, fenomenologija ir feminizmas turi „fundamentalių integracijos galimybių“, kurios pradėtos tirti tik pastaruoju dešimtmečiu, nepaisant Merleau-Ponty ir de Beauvoir darbų publikavimo datų²¹. Feministinėje fenomenologijoje iškeliami netikėti, tačiau aktualūs moters-moteriškų patirčių aspektai,

---

(pritarimą) ar disidentifikaciją (pasipriešinimą, kad būtų sukurtas naujas požiūris). Antrosios bangos feministės, kovodamos už daugelyje sričių vis dar neveikusius lygybės principus, savo identifikaciją rėmė XIX a. pab. – XX a. pr. ir vidurio feministinių judėjimų koncepcijomis. Tačiau ilgainiui šis antrosios bangos judėjimas įgijo „sankcionuojančios motinos“ įvaizdį, o trečiosios bangos judėjimas – vaikų, konfliktuojančių ir besipriešinančių metaforinės motinos nurodymams. In: Astrid Henry, *Not My Mother's Sister: Generational Conflict and Third-Wave Feminism*, Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2004, p. 3, 46.

19 Christina Schües, „Introduction: Toward a Feminist Phenomenology of Time“, in: *Time in Feminist Phenomenology*, ed. Christina Schües, Dorothea E. Olkowski, Helen A. Fielding, Indiana University Press: Bloomington and Indianapolis, 2011, p. 2.

20 Eva-Maria Simms, Beata Stawarska, *op. cit.*, p. 11.

21 Dianne Chisholm, *op. cit.*, p. 10.

analizuojami iš fenomenologijos perspektyvos: pvz., kopimo į kalnus technika yra suformuota vyrų, pritaikyta jų fiziologijai ir iki šių dienų plačiai taikoma praktikoje kalnų instruktorių metodikoje²². Tai tik vienas pavyzdžių, kai fenomenologiją dominančios moters kūno patirtys įtraukiamos į šiandieninių tyrimų kontekstą, kur, pasirodo, tebedominuoja patriarchalinės pasaulio sampratos modeliai.

Esama nemaža skeptiškumo feministinės fenomenologijos atžvilgiu, tačiau, anot feministinę XIX ir XX a. filosofiją tyrinėjančios Anne van Leeuwen, feministinė fenomenologija yra įmanoma tiek pat, kiek ir paties lyties skirtumo klausimo pavertimas filosofiniu klausimu, o ne savaime suprantama duotybe. Nors materialistinė filosofija kritikuoja feministinės filosofijos ir juo labiau fenomenologijos egzistavimo galimybę dėl filosofinio tyrimo imanentiškumo ir transcendentinio tyrimo metodo, tačiau fenomenologija analizuoja ne tik sąlygas ir aplinkybes, kurios supa tiriamąjį objektą, bet ir turi pakankamų įrankių gilintis į objekto esmę ar skirtumą nuo kitų²³. Remiantis ir Irigaray, ir de Beauvoir, feministinės fenomenologijos pradininkų, išvalgomis, galima apibendrintai teigti, kad jausmo suvokimo tyrimas nėra tik skirtumo įsavinimas, jis veikiau atskleidžia dvilypumą ir kitoniškumą, kuris yra jausmo sudedamoji dalis²⁴.

Trumpai apžvelgtos teorinės feminizmo ir fenomenologijos įtampos bei bendrieji raidos kontekstai rodo šios kritinio mąstymo paradigmos nevienalytiškumą ir intensyvų kūrimosi procesą, kuris sukelia savitų problemų ir iššūkių juo besinaudojantiems.

Feminizmui ir fenomenologijai bendros tyrimo strategijos ir nuostatos

Skirtingų autorių knygoje pateikiama ne viena klasifikacija, tačiau galima išskirti esmines, kurios konceptualiai atnaujina tyrimo įrankius ir įgalina tirti platesnes perspektyvas. Skiriami du fenomenologiją su feminizmu jungiantys tyrimo metodai:

²² *Ibid.*, p. 20.

²³ Anne van Leeuwen, „Beauvoir, Irigaray, and the Possibility of Feminist Phenomenology“, *Journal of Speculative Philosophy*, t. 26, Nr. 2, 2012, The Pennsylvania State University, University Park, PA, p. 475.

²⁴ *Ibid.*, p. 481.

1. Kokybinis metodas, ypač vertingas psichoterapijoje, edukologijoje ir literatūroje (analizuojami pirmojo asmens aprašymai literatūroje, istoriniai, medicininiai pasakojimai, tiriamos žmogiškos patirtys iš pirmojo asmens perspektyvos). Kaip rodo Ciplijauskaitės, kurios kritikos pavyzdžiai bus analizuojami antroje šio straipsnio dalyje, inicijuoti tyrimai apie pirmojo asmens pasakojimus, tai labai perspektyvus tyrimų aspektas literatūroje, suteikiantis fundamentaliai naujų žinių apie kūrybinius procesus.

2. Įvairių tyrimo instrumentų, paimtų iš filosofijos bei kitų disciplinų, naudojimas (pvz., idėjų istorijoje naudojamas sąvokų funkcionavimo tyrimo metodas). Filosofinės koncepcijos kasdienybėje dažnai cirkuliuoja užmaskuotu pavidalu, tačiau esmingai veikia žmonių gyvenimus, lemia socialinių normų formavimąsi, bendruomenių elgesį ar savivokos modelius. Tai geriausiai atskleidžia fenomenologijos ir psichologijos, fizikos, antropologijos, biologijos sąveikų tarpdisciplininiai tyrimai.

Feminizmui ir fenomenologijai galioja bendros požiūrio į bet kokį tyrimą nuostatos. Pirmoji – kad žmogaus patirtis yra įkūnyta²⁵, intersubjektyvi, įjauta į asmeninės ir kultūrinės reikšmės tinklus. Analizuojant medžiagą reikia nepamiršti ne tik gilintis į tai, kas pateikiama, akivaizdu, bet ir į tai, kas nepateikiama ir kokios to priežastys. Antroji – kad reikia kritiškai žvelgti į institucionalizuotas galios ir žinojimo struktūras, naudotas patriarchalinės tvarkos kūrimui (pvz., akademinų disciplinų brėžiamas ribas, informacijos kaupimo ir apdorojimo procesus, santykį su tiriamuoju objektu feministinė fenomenologija siūlo vertinti kritiškai atsakant į klausimą: ar dabartinėje situacijoje, atsiribojant nuo ankstesnių vertinimų, taip iš tiesų yra?) Savirefleksija yra ypač svarbi feministinės fenomenologijos nuostata. Trečioji – susitelkti į tiriamąjį objektą taip, kaip jis atsiveria tuo momentu, neneigiant asmeniško, individualizuoto požiūrio. Ketvirtoji – teikti grįžtamąjį ryšį, kuris, anot Lindos Fisher, įvardijamas kaip „prometėjiškasis principas“ – emancipuojantis kokybinis tyrimas įsiklausant į objektą kaip savo srities ekspertą (ypač tiriant žmones-objektus). Penktoji nuostata – individualios, nesunormintos raiškos. Feministiniai tyrimai apskritai bando plėtoti skirtingą požiūrį į raišką net ir pateikdami duomenis, kaip kažkas yra pasakojama. Tokiu būdu moksliniame tyrime savaimingas yra poetinių

25 Būtų galima analizuoti kūniškumo, įkūnytos patirties ir kitas kūno sąvokos transformacijas filosofijoje, kurių suvokimo pokyčiai sietini su Merleau-Ponty filosofiniais veikalais, tačiau tai nėra šio straipsnio tikslas.

technikų, subtilaus, įvairialypio aprašymo, autentiško balso atsiradimas. Aiškiai suvokiamas ir įvardijamas nutylėtų, tačiau lygiaverčių paminėtiems ir iširtiems aspektų egzistavimas²⁶.

Heinämaa ir Rodemeyer nurodo šiandien egzistuojant du feministinės fenomenologijos tyrimų tipus: tyrimus, besiremiančius griežta sandaros analize (atmetama *neutralaus* samprata, subjektas suvokiamas atsiremiant į seksualinį, lyties skirtumą, aprašant, pvz., kaip vyras arba moteris suvokia savo kūno sudėjimą), ir tyrimus, mezgančius glaudų dialogą tarp feminizmo ir istorijos filosofijos, postmodernių tapatybės ir galios teorijų, postpragmatinės ir postanalininės suvokimo teorijos, etc. Tokiuose tyrimuose ne tik interpretuojamos patirtys, bet ir lyginamos fenomenologijos bei kitų filosofinių paradigmu prieigos²⁷. Galbūt konceptualiausiai feministinės fenomenologijos tyrimų bruožus apibūdina Mariana Ortega savo 2016 m. pasirodžiusioje studijoje. Jiems ji priskiria išskirtinį dėmesį moterų, mergaičių išgyventoms patirtims; konkrečios, kasdienės, įkūnytotos patirties akcentavimą; dėmesį sandūros (rasės, lyties, klasės, amžiaus, etninės priklausomybės, etc.) situacijoms; būdus ir priemones, leidžiančius neigti, perdaryti, naujai interpretuoti baltųjų vyrų suformuotą mąstymo paradigmos kanoną kaip vienintelį ir nekvestionuojamą vertybinį darinį; harmonizaciją su istoriniu ir kultūriniu procesu, pripažįstančiu heterogerniškumą; kritinį pervertinimą, naują akcentų išdėstymą analizuojant patirtines žinias, perkuriant sąvokas ir sampratas²⁸.

Iš visų pateiktų klasifikacijų aiškėja keli bendri bruožai: feministinė fenomenologija yra tarpdisciplininis, aktyviai besiformuojantis kritinių nuostatų rinkinys, siejantis moters/moteriškumo kūno, tapatybės, savivokos, įvairių patirčių tyrimus į bendrą visumą, siekiamą aprašyti fenomenologiniais instrumentais. Nors feministinė fenomenologija šiandien nėra vieninga teorinių nuostatų visuma, tačiau jos keliami klausimai (subjektyvumas, intersubjektyvumas, kalba, erdviškumas, laiko suvokimas, ekspresijos formos, etc.) kuo toliau, tuo labiau aktualėja šiuolaikiniame pasaulyje ir verčia mokslininkus, dirbančius skirtinguose pasaulio kraštuose (Suomija, JAV, Vokietija, Kanada, Austrija), atsigręžti į neišnaudotą feminizmo ir fenomenologijos bendrystės potencialą. Įdomu, kad net

26 Eva-Maria Simms, Beata Stawarska, *op. cit.*, p. 13.

27 Sara Heinämaa, Lanei Rodemeyer, *op. cit.*, p. 7

28 Mariana Ortega, „Introduction“, in: *In-Between. Latina Feminist Phenomenology, Multiplicity, and the Self*, New York: State University of New York, Suny Press, 2016, p. 10.

2016 m. apžvalginėse, feministinės fenomenologijos įrankius išbandančiose studijose ji tebelaikoma besiformuojančia (pvz., ypač aktyviai pastaruoju dešimtmečiu Lotynų Amerikoje) filosofine mąstymo paradigma, neturinčia griežtų disciplinų rėmų, nuoseklios, vieningos metodologijos²⁹.

Keletas feministinės fenomenologijos sąvokų

Kalbant apie dažniausiai feministinėje fenomenologijoje vartojamas sąvokas, išskirtinos šios³⁰: lateralinė tapatybė (nuolat besiformuojanti, ribinė); egzistencinis, arba konkretusis, universalumas (siekis iš asmeninės situacijos priartėti prie to, kas yra bendra visiems); moteriškas subjektyvumas; intersubjektyvumas³¹; tikrovės tipai – struktūros, kurios sudaro realybę ir kurios padeda ją suvokti subjektyviu ir objektyviu būdu; kūnas, kaip patirties įgijimo tarpininkas, gyvenamas kūnas bei jo modalumai, diskriminacijos; įkūnytas moters protas, suvokiamas ne kaip priešingybė kūnui ir neabstraktus bei nedominuojantis (tai nėra vienos lyties privilegija)³². Kūno suvokimas, kuris apibrėžia subjekto santykį su pasauliu, toliau veikia feministinius ir kitokio pobūdžio literatūrologinius³³ tyrimus kaip įsikūnijimo (isp. *encarnación*, ang. *embodiment*) arba inkorporacijos (isp. *in-corporación*, ang. *body thinking*) mąstymas. Dėl tikrovės tipų galime suvokti lyčių skirtumus kaip skirtis tarp objektyvių tipų (ne tik socialinių ir kultūriškai sukonstruotų), kurių pokyčiai priklauso nuo klasės, rasės, epochos. Taigi tampa įmanoma permąstyti seksualinius skirtumus, remiantis asmenybės tipų terminais su skirtingomis genezėmis ir vidinėmis istorijomis bei skirtingais įsikūnijimo (isp. *encarnación*) būdais. Moteriškumas ir vyriškumas yra tipai, leidžiantys teorizuoti struktūras, atsirandančias ir iš vyrų, ir iš moterų patirčių. Šie tipai išskyla ne vien iš pasyvių mūsų percepcijų bei lytinių kūnų, bet ir aktyviu būdu įsitvirtina pagal mūsų interesus, dėmesį bei valios aktus³⁴.

29 *Ibid.*, p. 10.

30 Apie šių sąvokų kilmę ir santykį su kitomis fenomenologijos bei filosofijos bendrąja prasme sąvokomis čia sąmoningai vengiama svarstyti.

31 María Carmen López Sáenz, *op. cit.*, p. 55.

32 *Ibid.*, p. 62–63.

33 Pvz., Giedrės Šmitienės kūno fenomenologijos tyrimai.

34 *Ibid.*, p. 57.

Rašymas, kaip išsilaisvinimas, ekspresijos stoka, noras įsiterpti ten, kur buvo draudžiama, – visi šie klausimai artimi feministinei fenomenologijai, kuri tiria moters patirties reprezentacijas literatūroje ir bando atsakyti į klausimus, kaip, kodėl ir koku būdu tokios patirtys ir reprezentacijos modifikuoja literatūros lauką ir skaitytojo bei kūrėjo sąmonę.

Feministinei fenomenologijai būtų galima priskirti ir Ciplijauskaitės sukurto bei vartojamos „vidinės šviesos“ sąvokos paieškas moterų poezijoje bei „moteriškųjų religinių patirčių“ akcentavimą ir „universalųjį dvasingumą“ kaip egzistencinio universalumo variantą. Viena velevųjų savo straipsnių ji taip apibrėžia šią sąvoką:

Viskas prisipildo vidinės šviesos, kuri verčia augti iš vidaus, šviesos, kurios trokštama ne dėl pilietinio/materialiojo (kūniškojo?) poreikio, bet dėl sielos [poreikio – AŠ]. Jeigu susituokdama moteris buvo atsakiusi su malonumu vienos savo laisvės dalies, dabar, išsilaisvinusi iš besąlygiško atsidavimo savo vyrui, kūniškųjų impulsų, bažnyčios dogmatizmo, įgauna galutinio išsilaisvinimo patirties. Nuo „moteriškojo“ religingumo, būdingo moteriai, susijusiai su kultūrine dvidešimtųjų metų tradicija [ji – AŠ] priėjo iki universaliojo dvasingumo [...].³⁵

Šios sampratos kilo iš ispanų filosofės Marijos Zambrano ir rašytojos, literatūrologės Rosos veikalų, o Ciplijauskaitė, matyt, jas perėmė ankstyviausiame savo kritikos etape. Čia kritikė, gilindamasi į moteriškos patirties ypatingumą, Rosos poetines sampratas (moters kūrėjos vidinė šviesa, kūrybinis ir dvasinis išsilaisvinimas, universalusis dvasingumas) panaudoja, transformuoja ir pritaiko literatūros kūrinio analizei. Daugelis sąvokų rodo, kad feministinė fenomenologija siekia ne tik subjekto vienpusiškumo ir neutralumo atmetimo, bet ieško būdo aprašyti patirtis, išgyventas pirmuoju asmeniu, pripažinti moteris kaip subjektus, turinčius visas savo skirtybes, tačiau jų nediskriminuoti³⁶.

35 Birutė Ciplijauskaitė, „La mujer y la cultura en la preguerra.“, in: *Ernestina de Champourcin. Mujer y cultura en el siglo XX*, Rosa Fernández Urtasun & J. Angel Ascunce, eds. Madrid: Biblioteca Nueva, 2006, p. 276.

36 María Carmen López Sáenz, *op. cit.*, p. 57 – 63.

Feministinė fenomenologija literatūros kritikoje: Birutė Ciplijauskaitė

Lietuvių išeivijos mokslininkė, kritikė, lietuvių literatūros vertėja į užsienio kalbas Birutė Ciplijauskaitė (1929–2017)*, daugelį dešimtmečių intensyviai dirbusi Madisono Viskonsino universitete JAV, Lietuvoje žinoma tik iš rinkinio *Literatūros eskizai*. Išskirtinė Ciplijauskaitės reikšmė ispanistikoje³⁷ bei neblėstantis jos autoritetas vėlesnėse literatūrologinėse publikacijose verčia atkreipti dėmesį į jos ispanakalbę literatūros kritiką³⁸, kurią galima suskirstyti etapais³⁹. Šiame straipsnyje pateikiamos jos praktinėje literatūros kritikoje pasirodančios kelios feministinės fenomenologijos mąstymo apraiškos. Feministinės fenomenologijos hibridiškumo ir įvairialypiškumo aspektams atskleisti pasirinkta trumpai peržvelgti keletą vėlyvųjų Ciplijauskaitės ispanistinių darbų.

Vėlyvąsias Ciplijauskaitės studijas reikia laikyti feministinės fenomenologijos pavyzdžiais pirmiausia todėl, kad ji imasi naikinti iki tol egzistavusių pirmojo ir *kitų* asmenų pasakojimų skirtį literatūroje. Į pirmą planą ji iškelia pirmojo asmens pasakojimą bei „moterišką rašymą“, su kuriuo sieja eksperimentines kalbėjimo formas ir tradicinio naratyvo atsisakymą. Šis ryšys tarp kūno ir kalbos gana išsamiai tyrinėtas prancūziškosios feminizmo srovės atstovių, tačiau nereikėtų pamiršti, kad Ciplijauskaitė grįžta prie šių tyrimų gerokai vėliau, t. y. XX a. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje, prancūziškajam feminizmui jau gerą dešimtmetį pasiekus savo apogėjų. Anot Ortegos, pirmo asmens pasakojimai buvo nustumti į literatūros pašales, tarsi būtų mažiau svarbūs⁴⁰. Ciplijauskaitės pasirinkimas atrodo kaip tiesioginis atsakas Ortegos priekaištui: ji analizuoja tik pirmuoju asmeniu parašytus tekstus. Įdomiausia, kad Ortegos mintis ir Ciplijauskaitės tyrimus skiria mažiausiai 20 metų. Taigi ji savotiškai užbėga už akių feministinės fenomenologijos teoretizavimo apraiškoms XX a. paskutiniais dešimtmečiais

* Rengiant šią publikaciją spaudai, pasiekė žinia, kad 2017 06 19 Birutė Ciplijauskaitė mirė.

37 Ciplijauskaitė 2003 m. apdovanota Alfonso X Išmintingojo medaliu, Ispanijoje prilyginamu nacionalinei kultūros premijai.

38 Ją sudaro 223 įvairaus pobūdžio literatūrologijos tekstai.

39 Plačiau žiūrėti: Akvilė Šimėnienė, „Ankstyvoji Birutės Ciplijauskaitės literatūros kritika“, *Colloquia*, Nr. 31, 2014, p. 76–95. Idem, „Sąsajos tarp idealistinės stilistikos ir literatūros fenomenologijos B. Ciplijauskaitės literatūros kritikoje“, *Oikos*, 2014, Nr. 2 (18), p. 101–119.

40 Mariana Ortega, *op. cit.*, p. 2.

ir pradeda nuo praktinio feministinės fenomenologijos taikymo savo kritikoje, susikurdama naujas tyrimų koncepcijas. Jei bandytume ją susieti su prancūziškojo feminizmo kontekstu, matytume, kad Ciplijauskaitė gerokai vėluoja tirti moteriško rašymo ir pirmojo asmens pasakojimus, tačiau, kaip rodo tekstai, jos nedomina literatūros teorijos mados, ji veikiau ieško kūrybinio proceso „esmės“.

Kodėl kritikė nesirenka klasikinių literatūros tyrimo būdų? Literatūrologės siekis išbandyti sinkretinę literatūros kritikos paradigmą gali būti siejamas ir su egzilio patirtimis kaip ribinėmis, netradicinėmis, tarpkultūrinėmis ir tarpdisciplininėmis. Kaip teigia Gloria Anzaldúa, kitoniškumas kaip koncepcija sociume yra suformuojamas ribinėse situacijose, paribio zonose, pateikiant kaip kitokius emigracijoje gyvenančius žmones⁴¹. Nuolatinėje „tarp“ būsenoje, kaip teigia savo laiškuose, yra ir Ciplijauskaitė⁴², ir jos bendralikimiai ispanų egziliantai (pvz. Zambrano, Guillén, Salinas). Emigravę iš savo gimtinių, kalbantys daugeliu užsienio kalbų, turintys gana uždarą bendraminčių intelektualų ratą lietuvių ir ispanų išėiviai gyveno savotiškose akademinėse „stovyklose“ ilgėdamiesi gimtosios kultūros teikiamo saugumo ir stabilumo jausmo.

Trijose vėlyvojo etapo studijose (*Šiuolaikinis moterų romanas (1970–1985). Pasakojimo pirmuoju asmeniu tipologijos link*⁴³, *Carmen Martín Gaitė*⁴⁴, *Moteriškojo aš konstravimas literatūroje*⁴⁵) Ciplijauskaitė išimtinai analizuoja tik moterų literatūrą, susitelkdama ties 7–8 dešimtmečiais iškilusiomis moterimis kūrėjomis.

Sulig kiekviena vėlyvąja studija Ciplijauskaitė artėja prie svarbiausios savo formuluotės:

Galiausiai, kadangi pirminė intencija buvo tirti būdus, kaip kuriamas naujas rašymas – moters, rašančios sąmoningai kaip moteris (kas nebūtinai implikuoja feministinę prieigą) kūryba, pašalinau kūrinius, kurie naudoja tradicines naratyvines strategijas. Dėl šios priežasties visiškai išnyksta šaltiniai [kūrinių – AŠ], parašytų sovietinio bloko šalyse, kur vis dar dominuoja susidomėjimas turiniu. Apsiribojau europietišku

41 Gloria Anzaldúa, *Borderlands/La Frontera: The New Mestiza*, San Francisco: Aunt Lute, 1987, p. 3.

42 Asmeniniai Birutės Ciplijauskaitės laišakai Akvilei Šimėnienei.

43 Birutė Ciplijauskaitė, *La novela femenina contemporánea (1970–1985): Hacia una tipología de la narración en primera persona*, Barcelona: Anthropos, 1988.

44 Idem, *Carmen Martín Gaitė*, Madrid: Ediciones del Orto, 2000.

45 Idem, *La construcción del yo femenino en la literatura*, Cádiz: Publicaciones de la Universidad de Cádiz, 2004.

romanu, nes Amerikos kontinento tradicija remiasi itin skirtingomis socialinėmis struktūromis ir mentaliniu elgesiu [...].⁴⁶

Pagrindinis Ciplijauskaitės ieškojimų objektas – naujas rašymas ir sąmoningas moters rašymas – rodo jos kritikos hibridiškumą: remtis idealistinės stilistikos koncepcijomis ir derinti jas su feministinėmis intencijomis. Kritikei turinio ir formos vienovė, ateinanti iš ankstyvosios idealistinės stilistikos, yra pagrindinis originalaus ir vertingo kūrinio bruožas. Tačiau nepaneigiamas ir feministinis Ciplijauskaitės įsitikinimas, kad egzistuoja moteriškas, sąmoningai suformuotas rašymas.

Bendrajai prasme Ciplijauskaitė visa savo studija *Šiuolaikinis moterų romanas (1970–1985). Pasakojimo pirmuoju asmeniu tipologijos link*, svarstydamą feministinės fenomenologijos išskirtus pirmojo asmens pasakojimus, polemizuoja su germanistės Kate's Hamburger⁴⁷ nuostata, jog kalbant apie pasakojimą pirmuoju asmeniu reikia atkreipti dėmesį į tai, kokia prasme pasakojimas pirmuoju asmeniu gali būti vadinamas „grožine literatūra“. Wallace'o Martino požiūriu, Hamburger atsakymas yra kategoriškas:

tai nėra grožinė literatūra. Juk šia forma rašantis „aš“ naudoja įprastinės kalbos konvencijas ir kreipiasi į kažką, diskursas implikuotai tvirtina, kad jis yra apie tikrą pasaulį [...] Dėl to Hamburger sako, kad pirmojo asmens pasakojimai yra „apsimestinės tikrovės teiginiai“.⁴⁸

Ciplijauskaitės nuostata priešinga – pasakojimai pirmuoju asmeniu visų pirma yra grožinės literatūros kūriniai; antra – pasakojimas pirmuoju asmeniu yra tuo originalesnis, kuo mažiau remiasi įprastinės kalbos konvencijomis; trečia – pirmojo asmens pasakojimai sukuria naują tikrovę, dažnai grįstą moteriška percepcija. Pastaruosiuose išskirtuose bruožuose akivaizdūs feministinės fenomenologijos atitikmenys: aukštas pirmojo asmens pasakojimų vertinimas, lais-

46 Idem, *La novela...*, p. 10.

47 Kate Hamburger (1896–1992) – germanistė, literatūrologė, filosofė. Kartu su Eberhardu Lammertu ir Franzu Stanzeliu sistemingai atnaujino germanistinių studijų kryptį. Apie 1950-uosius įvedu savo darbais nukreipė germanistinę literatūrologiją prie racionalios, analitinės metodologijos, svariai papildė vokiškąją naratologijos tradiciją. Tikėtina, kad Ciplijauskaitė dėl jos pirmųjų universitetinių studijų patirties pokario Vokietijoje vokiškieji teoriniai kontekstai buvo artimesni.

48 Wallace Martin, *Recent Theories of Narrative*, Ithaca, London: Cornell University Press, 1986, p. 142.

vos, nesunormintos ekspresijos akcentavimas (rašymas kaip išsilaisvinimas), gilinimasis į moterišką percepciją (moteriškas subjektyvumas, moteriškumas kaip suvokimo struktūros tipas). Kritikė studijoje naudojami Dorrit Cohn⁴⁹ 1978 m. suformuluota pasakojimo pirmuoju ir trečiuoju asmeniu klasifikacija bei jos reikšmėmis tekstuose, perima ne tik pirmo asmens pasakojimams nurodytus tekstų atsirinkimo principus, bet ir išplečia bei įtraukia tai, kas Cohn klasifikacijoje buvo nurodyta kaip trečiojo asmens pasakojimo ypatybė. Pavyzdžiui, Ciplijauskaitė klausia, kokia yra pasakotojo ir veikėjo skirtis šiuolaikiniuose moterų romanuose, analizuoja vadinamąjį „psycho-narration“ kaip pirmojo asmens pasakojimo atvejus. Kritikė seka percepcijos ir reprezentacijos literatūroje aspektus bei moteriškumo patirčių (feministinėje fenomenologijoje – tikrovės tipų) ekspresijos fiksavimą: „Jos pasakojimas yra šviesus, bet jos percepcija ir aplinkos pateikimas gali būti apibūdinti kaip moteriški. Atkuria viduramžių Toledo [miestą – AŠ] per pojūčius, prisimenant jo šviesą, kvapus, spalvas [...]“.⁵⁰ Kitaip tariant, lyginant su ginokritikos ir feministinės fenomenologijos formuluotėmis, Ciplijauskaitė percepcijos terminą taiko moteriško tikrovės tipo paaiškinimui.

Fenomenologiniam feminizmui būtų galima priskirti ir „vidinės šviesos“ paieškas moterų poezijoje bei moteriškųjų religinių patirčių akcentavimą ir universalųjį dvasingumą kaip feministinėje fenomenologijoje apibrėžto egzistencinio universalumo variantą – terminus, pasirodančius vienoje iš paskutinių Ciplijauskaitės publikacijų⁵¹.

Gilindamasi į moteriškos patirties ypatingumą, Ciplijauskaitė 1927-ųjų kartos ispanų rašytojos Rosos sampratas (moters kūrėjos vidinė šviesa, kūrybinis ir dvasinis išsilaisvinimas, universalusis dvasingumas, etc.) pritaiko literatūros kūrinio analizei. Fenomenologijai bei feminizmui artimas ir moters patirties atskleidimo literatūroje klausimas (tiesioginė sąsaja su kūnu kaip patirties tarpininku): „Moters patirties pateikimas nebėra autopsija, atviras tyrimas. Eulalija apibrėžia dialogo poveikį kaip kančios pavertimo praeitimi pasiekimą, katarsio rūšį.“⁵² Iškyla kūno

49 Dorrit Cohn (1924–2012) – vokiečių naratologė, komparatistė. Žinomiausias jos veikalas *Transparent Minds* (1978), kuriame analizuojama, kaip veikėjo sąmonė atsispindi pirmojo ir trečiojo asmens pasakojimuose. Jos darbai susiję su G. Genette'o ir F. K. Stanzelio teorijomis.

50 Birutė Ciplijauskaitė, *La novela...*, p. 158.

51 Plg. 36 išnašą.

52 Birutė Ciplijauskaitė, *Carmen...*, p. 40.

kalbos, kalbos nepakankamumo ir vidinio moters pasaulio neatitikimo egzistuojančiai kalbai (gyvenamo kūno samprata) sąvokos:

Jos romanai [tokie – AŠ] kaip *La Reverie* (1976) arba *Le Soleil et la terre* (1977) taip pat naudoja „kūno kalbą“ ir turi erotinių komponentų. [...] Tradicinė moters samprata nepatenka [į šiuos romanus – AŠ], nuolatinė kalbos tėkmė, neįprasta leksika ir beveik kaip priesakai skambantis ritmas ištrina įprastinio rašymo žymes.⁵³

Kūno kalbos ir kūrinio kalbos (tiek pasakotojos, tiek personažų atveju) santykis analizuojant kūrinio plėtotę Ciplijauskaitei atrodo esminis: „Kelios iš šių rašytojų bando sujungti kūno judesius su balso moduliacijomis, kaip giliausio personažų [matmens – AŠ] ekspresiją.“⁵⁴ Kritikė akivaizdžiai naudojasi gyvenamo kūno ir jo patirties modalumų, nesunormintos ekspresijos, lateralinės tapatybės konceptais, kartais tiesiogiai jų neįvardydamą.

Moteriškos percepcijos sąvoka pasirodo ir kalbant apie moteriškąsias pajautas: „[t]ai, kas moteriška, anot naujojo romano kūrėjų, susideda iš tiesioginio emocijų percepcijų perteikimo [...]“⁵⁵ Feministinės fenomenologijos akcentuojamas teksto ir patirties bei teksto ir patirties raiškos aspektas Ciplijauskaitei itin aktualus: „Rašymo kaip giesmės ar šauksmo samprata vis pasikartoja (Cixous, Montrelay, Chawaf, Christa Wolf): padaryti taip, kad tekstas įeitų per jausmus.“⁵⁶ Taip pat aktuali ir rašymo, kaip išgyvenimo būdo patirties, raiška moterų tekstuose: „Kartais pasirodo pasvarstymų apie rašymą kaip būdą išgyventi, ypač pabrėžiant kalbą.“⁵⁷

Tarpdiscipliniškumas kaip vienas svarbiausių feministinės fenomenologijos bruožų įvairiais aspektais pasirodo ir Ciplijauskaitės tekstuose, pvz., pasitelkiant literatūros ir psichologijos, sociologijos, lingvistikos disciplinas:

Tyrinėdama moters psichologiją, Janine Chasseguet-Smirgel nurodo, kad kūrybinis gebėjimas [...] iš dalies yra jos socialinės situacijos produktas, kuris, užtemdytas visada vyriško mąstymo šešėlio, neturėjo galimybių vystytis. Christiane Rochefort tai

53 Idem, *La novela...*, p. 170.

54 *Ibid.*, p. 129.

55 *Ibid.*, p. 213.

56 *Ibid.*, p. 214.

57 *Ibid.*, p. 196.

regi kaip biologinį fenomeną – moters smegenys nėra tokios pačios kaip vyro, bet [ji – AŠ] mano, kad tai priklauso nuo moters situacijos visuomenėje⁵⁸.

Ciplijauskaitė psichologiniais tyrimais aiškina vyriškos ir moteriškos atminties skirtumus: „[...] vyrai geriau prisimena ir labiau įsidėmi fenomenus, susijusius su erdve ir technika, kitaip tariant, suklasifikuojamas ‚objektyviausias tikrovės‘, o moterys linksta prisiminti impresijas ir aplinkas, susijusias su afektinėmis patirtimis.“⁵⁹ Kritikė psichologiniais ir fenomenologiniais tyrimais aiškina ne tik atminties, savivokos klausimus literatūroje, bet ir poetiniuose tekstuose pasirodančias vyrų ir moterų kūrybines aspiracijas, „paremtas Carol Gilligan pastebėjimais apie vyrų polinkį į veiklą, nuotykius, ateities planus priešingai intymiajai, subjektyviai moterų koncentracijai ir jų troškimui neatskirti praeities nuo dabarties“⁶⁰. Ryškėja hibridinė kritinių nuostatų visuma: suvokimo fenomenologija, subjektyvumo tyrimas, „esmėtyra“, eilėraščio genezė; pramaišiu veikia feministinės fenomenologijos koncepcijos. Suvokimo fenomenologija įvardijama kaip vienas iš būdų skirti moterišką ir vyrišką rašymą. Analizuodama Maríos Victorios Atencios poeziją, kritikė teigia: „Viskas visada yra pateikiama kaip asmeninis išgyvenimas, išlaikant tinkamą proporciją tarp objektyvumo ir subjektyvumo. Dažnai eilėraštis kyla iš vizualinio stebėjimo, kuris įsilieja į gilesnę meditaciją: prie suvokimo fenomenologijos prisideda esmės klausimas.“⁶¹

Ciplijauskaitė pabrėžia laisvos ekspresijos, moteriškumo ir vyriškumo, objektyvumo ir subjektyvumo priešpriešas ir viename vėlyviausių 2006 m. straipsnių „Pasakyti nepapasakojamą: dvigubas Luisos Etxenique pasakojimas“⁶²: „kita charakteristika [...] yra polifonijos naudojimas: nepabrėžiama ‚objektyvi‘ ekspozicija, bet veikiama sugretinant skirtingas percepcijas, skirtingus požiūrio taškus. Tai rašymas, kuris meta iššūkį skaitytojui: kviečia jį nepriimti to, kas nurodyta, bet kūrybiškai prisidėti.“⁶³

58 *Ibid.*, p. 15.

59 Birutė Ciplijauskaitė, „El lugar del yo en la evocación: prisma femenino/masculino.“, *Letras de Hoje* 33.3 (Sept. 1998): 79–96. (El primer núcleo en DUODA, 1992), p. 95.

60 *Ibid.*, p. 96.

61 Birutė Ciplijauskaitė, „El compromiso alado de María Victoria Atencia.“, in: *La cultura española en el posfranquismo*, S. Amell & S. García Castañeda, eds. Madrid: Playor, 1988, p. 98.

62 Idem, „Decir lo inerarrable: el doble ‚contar‘ de Luisa Etxenique.“, *Salina*, Nr. 20, 2006, p. 203–208.

63 *Ibid.*, p. 203.

Poezijos, gebančios perteikti ir įteigti gyvenimo prasmę, vertė Ciplijauskaitės kritikoje, kaip nurodo ir feministinė fenomenologijos egzistencinio universalumo samprata, yra pati didžiausia: „[...] nepertraukiamos pastangos priartėti prie galutinės gyvenimo prasmės.“⁶⁴ Tame pačiame straipsnyje Ciplijauskaitė išskiria ir kitas poezijos vertybes: „sujungti egzistencinį klausimą su istoriniu podirviu, ieškant išlaikyto humaniškojo lyrizmo.“⁶⁵

Feministinei fenomenologijai priskirtinas nuoseklus Ciplijauskaitės susitelkimas į pirmojo asmens pasakojimo tyrimus, atskleidžiančius ne lyties nulemtus teksto skirtumus. Trečiojo asmens vartojimas leidžia aiškiai nusakyti lytį, o pirmojo asmens vartojimas atskleidžia kūrėjos siekį pasirodyti ne kaip autoritetinga visažinė teksto prasmės formuotoja, o kaip vis dar besiformuojanti sąmonė: „Vyriškas Narcizas žiūri į savo atvaizdą ir pats savimi žavisi: jis jau turi savo diskursą. Moteris žiūri ieškodama, ją atspindintis vanduo yra judantis. Tai padiktuoja, kaip pamatysime, daugelį šių dienų moterų prozoje naudojamų priemonių.“⁶⁶ Išskirtinis dėmesys pirmojo asmens patirčių atsiskleidimui literatūroje yra vienas svarbiausių M. C. López Sáenz nurodytų fenomenologinio feminizmo bruožų: įsigilinti į patirtis, papasakotas pirmuoju asmeniu, nesiekiant objektyvumo, neutralumo ir atsakant užštrintos subjekto ir objekto skirties.

Išvados

Vėlyvosios Ciplijauskaitės literatūros kritikos pažiūrose ryškiausi pliuralios teorinės recepcijos ženklai: pradedant anglų-amerikiečių ir prancūzų feminizmo, baigiant klasikinių bei šiuolaikinių fenomenologų minties įspaudais. Teorinis pliuralumas tekstuose tampa iš feministinės fenomenologijos perimta pozicija. Ciplijauskaitę ypač domina lyčių kalbos vartosenos skirtumai, neverbalinės kalbos raiška, moters subjektyvizacijos, oponavimo patriarchalinėms praktikoms, pirmojo asmens pasakojimų literatūroje klausimai. Ji susikuria teorinius hibridinius modelius, kuriuos iškart pritaiko praktinėje kūrinio analizėje: moteriška-

64 Birutė Ciplijauskaitė, „Concha Zardoya: ‚La poesía es un ser y nunca una comprensión‘“, *Salina*, Nr. 16, 2002, p. 187.

65 *Ibid.*, p. 187.

66 *Ibid.*, p. 206.

sis subjektyvumas literatūroje, emancipacijos laipsniai, moters sąmoningumas teksto struktūroje, moters įsikūnijimas ir inkorporacija (perimta iš struktūrinės fenomenologijos) bei jų struktūrinė raiška, nesunorminta ekspresija, tikrovės tipai, moteriškumas, lateralinė tapatybė, gyvenamas kūnas. Fenomenologijos ir idealistinės stilistikos principai veikia harmoningai suderindami inovatyvų ir tradicinį požiūrį į literatūrą: tokios sąvokos kaip kūrėjo sąmonė, universalioji esmė, eksperimentinės ekspresijos teisinimas specifiniu tikslu, moteriškos patirties įtaka tekstui veikia kaip fenomenologinė subjektyvumo reabilitacija. Inovatyvi to meto kontekste pasirodo Ciplijauskaitės susikuriama šiandien feministine fenomenologija vadinama moteriško rašymo, ekspresijos koncepcija, į kurią įeina tokie kūrinio tyrimo aspektai kaip egzistencinis universalumas, subjektyvumas/ intersubjektyvumas, tikrovės tipai, gyvenamo kūno modalumai, vedantys prie centrinio moters esmės ir rašymo specifikos klausimo.

Ciplijauskaitė, kaip reikalauja feministinė fenomenologija, kliaujasi kūrinium, kuris ir nurodo galimas savo analizės prieigas. Kritikė sąmoningai adaptuoja ir kūrybingai transformuoja teorines sąvokas, paversdama jas naujomis, moteriškam fenomenologiniam rašymui būdingomis kritinio žodžio inovacijomis. Tirdama moterų tekstus ir juose ieškodama moteriško rašymo bei stiliaus, pati tampa tokio diskurso kūrėja. Nors ji visada pasisako prieš feminizmo, ypač anksatyvojo, maištingą destrukciją, jos vėlyvojo etapo tekstai rodo aiškius, pokyčių siekiančius feministinės fenomenologijos kritikos judesius.

Gauta 2017 04 26
Priimta 2017 06 19

Feminist Phenomenology in the Criticism of Birutė Ciplijauskaitė

Summary

This article presents feminist phenomenology, a paradigm within critical philosophy and literary studies that has evolved over the last several decades; the article explores the main circumstances of its development, including the historical contexts and texts that led to its emergence and conceptualisation. The origins of this syncretic approach are associated with the works of Edith Stein, Simone de Beauvoir, Maurice Merleau-Ponty, and Hannah Arendt. The article discusses feminist phenomenology's broad, interdisciplinary streams – feminist musicology, theology, philosophy of science, and ethics – and how they use research tools offered by phenomenology.

Feminist phenomenology is seen as an approach that challenges disciplinary hermeticism, which holds human experience as the most important object of analysis.

The article surveys the works of the main authors who were actively involved in the process of introducing feminist phenomenology: Sara Heinämaa, Lanei Rodemeyer, Mikko Keskinen, Linda Fisher, María C. López Sáenz, Eva-Maria Simms, Beata Stawarska, Lester Embree, Christina Schües, Dorothea E. Olkowski, Helen A. Fielding, and Anne van Leeuwen.

The article presents general research strategies and classifications at the intersection of feminism and phenomenology, most importantly: embodied experience, a critical view of patriarchal structures of power and knowledge, qualitatively new experience, a focus on synaesthesia and a particular emphasis on different types of women's/female experience. The second half of the article presents the work (in particular several late texts) of the Lithuanian émigré critic Birutė Ciplijauskaitė as an example of feminist phenomenology.

Keywords: feminist phenomenology, woman's experience, gender, identity, first person narrative, literary criticism.
